

Paulina Rosalska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Nazwy własne i pospolite

Cały zasób leksykalny języka w zakresie jednostek oznaczających nazwy (prymarnie rzeczowników) dzieli się na dwa zasadnicze podzbiory: *nazwy pospolite* i *nazwy własne* (*imiona własne, onimy, propria*). Granica między tymi podzbiorymi bywa wyznaczana różnie (ze względu na wyróżnianie takich kategorii wyrażen jak deskrypcje określone oraz miana, a także opis tzw. wyrażen okazjonalnych, czyli nazw własnych i zaimków traktowanych łącznie) i jest – podobnie jak cechy nazw własnych – dyskutowana w literaturze przedmiotu, zwłaszcza logicznej lub o proveniencji logicznej (por. np. Czeżowski 1958; Grodziński 1973; Dąmbska 1975; Karolak 2001; Hess 2009; Ciecierski 2009; Tałasiewicz 2009; Ziółkowski 2016). Syntetycznie filozoficzne podejście do opisu nazw własnych omawia np. Zofia Kaleta (1998: 19–23).

W najbardziej ogólnym ujęciu przyjmuje się, że nazwy pospolite mają w normalnym użyciu referencję ogólną (gatunkową) i nie odnoszą się do żadnego konkretnego obiektu w rzeczywistości (takie odniesienie może się pojawić dopiero w konkretnym zdaniu), natomiast nazwy własne w normalnym użyciu mają jedynie referencję do konkretnego indywidualnego obiektu (osoby realnej lub fikcyjnej, przedmiotu, dzieła sztuki materialnego lub abstrakcyjnego itp., itd.) w rzeczywistości pozajęzykowej i nie można im przypisać żadnej formuły definicyjnej (są semantycznie puste). Przypisanie danej nazwy do danego obiektu jest ściśle konwencjonalne, można sprowadzić je do formuły performatywnej *Ten oto przedmiot nazywa się X* (Karolak 1991: 268). Teoria performatywów precyzyjnie opisuje warunki fortunności aktu mowy będącego nadaniem nazwy (por. np. Berezowski 2003: 114–118). Niezależnie od tego wyrażenia będące nazwami własnymi mogą mieć (i zwykle mają) jakieś znaczenie etymologiczne oraz jakieś znaczenie konotacyjne (kulturowe konotacje). Konotacje te są podstawą np. wtórnego użycia nazw własnych jako jednostek mających referencję ogólną lub tworzenia żywych lub ustabilizowanych porównań o charakterze metaforycznym takich jak deskrypcje określone typu: *Harry Potter skoków narciarskich, polska Lombardia* (por. np. Kosyl 1978; Chlebda 2002; Rutkowski 2012; Bogdanowicz 2015). *Deskrypcja określona* to wyrażenie, które opisuje cechy danego obiektu, a jednocześnie go jednoznacznie i indywidualnie identyfikuje – można je odnieść prawdziwie do jednego i tylko jednego obiektu (Topolińska 1984: 309). Odniesienie deskrypcji określonej wynika ze znaczeń

użytych w niej słów i konstrukcji syntaktycznych (z formalnego punktu widzenia jest to zawsze grupa imienna).

Obiegowo opozycję nazwa własna : nazwa pospolita wiąże się z kwestią pisowni małą lub wielką literą, ale jest to kwestia zupełnie zewnętrzna i techniczna (istotna jedynie z punktu widzenia edytorskiego). Pisownia wielką literą nie jest i nie może być cechą dystryktywną nazw własnych, co jest potwierdzone przez wiele faktów: nazwy własne istnieją także w mowie i nie są w niej specjalnie wyróżniane prozodycznie, istnieją konwencje zapisywania wielką literą także nazw pospolitych (np. w grafii niemieckiej) lub wręcz przeciwnie – są alfabety i konwencje piśmiennicze, w których nie ma rozróżnienia na małe i wielkie litery (np. w grafii arabskiej).

Subdyscypliną leksykologii, która zajmuje się badaniem nazw własnych, jest *onomastyka*. W metodologii onomastyki przy opisie nazw własnych zwraca się uwagę przede wszystkim na perspektywę funkcjonalną, czyli wskazuje się, że pierwotna funkcja nazw własnych jest inna niż nazw pospolitych. Nazywa się ją *funkcją identyfikacyjną, dyferencjalną, identyfikacyjno-dyferencjalną* (tak np. Kosyl 1992: 50), *deiktyczną* (Kaleta 1998: 18) czy nawet *onomastyczną* (Pałuszyńska 2003: 115). Pod tą etykietką mieszczą się – mówiąc w pewnym uproszczeniu – wspomniane wyżej dwie podstawowe cechy nazw własnych: indywidualna referencja i brak znaczenia.

W tradycji polskiej i słowiańskiej onomastyki wyróżnia się wiele działów, które zajmują się badaniem określonych typów nazw własnych. Najważniejsze z nich to: *antroponimia* (bada nazwy osobowe: imiona, nazwiska, przyzwiska, przydomki, pseudonimy), *toponimia* (bada nazwy geograficzne: miast, wsi, osad etc. oraz lasów, gór, rzek, jezior etc.) i *chrematonimia* (bada nazwy nadawane artefaktom, czyli wytworom ludzkiej działalności). Osobny nurt badań onomastycznych stanowią kwestie związane z funkcjonowaniem nazw własnych w tekstach literackich różnego typu, czyli *onomastyka literacka* (por. np. Biolik red. 1993; Kosyl 1998; Cyzman 2009).

W przeciwieństwie do nazw pospolitych nazwy własne (np. ich kształt lub zasady użycia) w pewnym zakresie podlegają odgórnej kontroli instytucji władzy państwowej różnego szczebla (co wynika z tego, że elementem nazewniczego aktu performatywnego jest uprawnienie do nadania nazwy). W ten sposób kontrolowane jest np. nadawanie imion i dziedziczenie nazwisk, nadawanie nazw miejscowych i rejestrowanie nazw marek i modeli (zastrzeżonych znaków towarowych).

Formy wyrazowe mogą przechodzić z klasy nazw pospolitych do nazw własnych i odwrotnie (powstaje wtedy homonimia nazwy pospolitej i własnej). Nazwa pospolita może stać się nazwą własną jakiegoś obiektu decyzją uprawnionej osoby (np. właściciel jakiegoś lokalu gastronomicznego nadaje mu nazwę tożsamą z nazwą pospolitą) albo może być przejściowo w obrębie jakiejś wspólnoty komunikacyjnej używana w funkcji nazwy własnej. W tym drugim wypadku mamy do czynienia z tzw. mianem, które można traktować jako zredukowaną postać deskrypcji określonej.

Przechodzenie nazw własnych do kategorii nazw pospolitych powiązane jest z procesem tzw. eponimizacji. *Eponim* to wyraz pospolity, który etymologicznie powiązany jest z jakąś nazwą własną (w perspektywie synchronicznej nazwa własna motywuje tę nazwę pospolitą). Szczególnym wypadkiem eponimizacji jest sytuacja, gdy nazwa własna będąca marką staje

się nazwą pospolitą w wyniku dużej popularności produktu i dużej frekwencji w uzusie. Na gruncie języka polskiego tak stało się m.in. z produktami marek *Adidas* i *Pampers*, których nazwy (własne) stały się – wbrew woli instytucji mającej prawa do tych marek – nazwami (pospolitymi) będącymi nazwami typu produktu (*adidasy* to określenie dowolnych butów sportowych, a *pampers* to określenie dowolnej pieluchy jednorazowej).

Rzeczowniki konstytuujące nazwy własne mogą podlegać przewidzianym w systemie modyfikacjom słowotwórczym. W szczególności dotyczy to produktywnych operacji zdrabniania i zgrubiania (ale można także np. tworzyć od nich przymiotniki, które nie są już nazwami własnymi). Powstałe w ten sposób wyrażenia, np. *Łukaszek*, zachowują cechy nazw własnych, ale jednocześnie stają się pragmatycznie nacechowane.

Cechą, która odróżnia nazwy własne od deskrypcji określonych, jest to, że nazwy własne w zdaniach nie mogą zajmować pozycji predykatywnych (przy czym zasada ta w polszczyźnie nie obejmuje zdań z tzw. *to* predykatywnym: *Ten kraj to Polska.*). Zdania typu **Ten kraj jest Polską.* są dewiacyjne, a zdania typu *Ten kraj jest 40-milionowym państwem leżącym w środku Europy.* są poprawne, choć odniesienie wyrażenia *40-milionowe państwo leżące w środku Europy* jest takie samo, jak wyrażenia *Polska*. Związane to jest z tym, że nazwa własna nie przypisuje obiektowi żadnych cech, a jedynie etykietę. Deskrypcja określona takie cechy przypisuje, może więc być użyta predykatywnie.

Czysto gramatyczną konsekwencją indywidualnego odniesienia nazw własnych jest nie-realizowanie przez nie gramatycznego znaczenia liczby mnogiej (por. Kaleta 1998: 29–31). Nazwy własne mogą występować w liczbie mnogiej, przy czym nie oznacza ona zbioru obiektów danego rodzaju, ale liczbę obiektów o danej nazwie jednostkowej. Na przykład wyrażenie *pięciu Stefanów* nie oznacza ‘pięciu mężczyzn’, ale pięć obiektów, które nazywa się *Stefan* (może to być mężczyzna, ale może także np. kot). Analogicznie działają nazwy kolektywne typu *Nowakowie*, *Kowalscy*. Część nazw własnych to gramatyczne rzeczowniki plurale tantum, które jednak mają normalne, jednostkowe odniesienie (np. *Katowice*, *Himalaje*).

→ PERFORMATYW, REFERENCJA (DESKRYPCJE I KWANTYFIKACJE), RZECZOWNIK

Literatura

- Berezowski, L. 2003. „Co to znaczy, że nazwy własne nic nie znaczą, czyli John Stuart Mill wraca do Wrocławia”. W *Anglistyka wrocławska wczoraj i dziś*, red. A. Michońska-Stadnik. Wrocław: Wydawnictwo UW, 109–118.
- Biolik, M. (red.). 1993. *Onomastyka literacka*. Olsztyn: Wydawnictwa WSP w Olsztynie.
- Bogdanowicz, E. 2015. „Nazwy własne w funkcji metaforycznej (na polskich i rosyjskich przykładach prasowych)”. *Studia Wschodniostowiańskie* 15: 187–196.
- Ciecierski, T. 2009. „Niby-fakty i niby-mity”. *Filozofia Nauki* 2: 129–138.
- Cieślikowa, A., B. Czopek-Kopciuch, i K. Skowronek (red.). 2007. *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*. Kraków: Pandit.
- Cieślikowa, A., M. Malec, i K. Rymut (red.). 1995–2002. *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 1–7. Kraków: IJP PAN.

- Cyzman, M. 2009. *Osobowe nazwy własne w dziele literackim z perspektywy jego ontologii*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Czeżowski, T. 1958. „Nazwy okazjonalne oraz imiona własne”. W *Odczyty filozoficzne*, red. T. Czeżowski. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 148–159.
- Dąmbaska, I. 1975. „Z filozofii imion własnych”. W *Znaki i myśli. Wybór pism z semiotyki*, red. I. Dąmbaska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 34–48.
- Grodziński, E. 1973. *Zarys ogólnej teorii imion własnych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hess, L. 2009. „Nazwy własne – fakty i mity”. *Filozofia Nauki* 2: 123–128.
- Kaleta, Z. 1998. „Teoria nazw własnych”. W *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa: IJP PAN, 15–36.
- Kaleta, Z. 1998. *Nazwisko w kulturze polskiej*. Warszawa: IS PAN.
- Karolak, S. 1991. „W kwestii semantycznego statusu nazw”. W *Words Are Physicians for an Ailing Mind. For Andrzej Boguslawski on the Occasion of His 60th Birthday*, red. M. Grochowski, i D. Weiss. München: Verlag Otto Sagner, 265–269.
- Karolak, S. 2001. „Czy nazwy własne są nazwami indywidualnymi? Przegląd ujęć logicznych”. W *Od semantyki do gramatyki. Wybór prac*, red. S. Karolak. Warszawa: SOW, 297–314.
- Kosyl, C. 1978. „Metaforyczne użycie nazw własnych”. W *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 133–143.
- Kosyl, C. 1992. *Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kosyl, C. 1998. „Nazwy własne w literaturze pięknej”. W *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa: IJP PAN, 363–388.
- Kripke, S. 2001. *Nazywanie a konieczność*, tłum. B. Chwedeńczuk. Warszawa: Aletheia.
- Łobacz, P., i N. Mikołajczak-Matyja. 2002. *Skojarzenia słowne w psycholeksykologii i onomastyce psycholingwistycznej*. Poznań: Wydawnictwo Sorus.
- Malec, M. 1996. *O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność*. Kraków: TMJP.
- Malec, M. 2001. *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Mill, J.S. 1962. *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej*, tłum. C. Znamierowski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mrózek, R. 2002. „Dorobek i perspektywy onomastyki polskiej”. *Onomastica* 47: 23–35.
- Mrózek, R. (red.). 2004. *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Pałuszyńska, E. 2003. „Nazwy własne w funkcji nieonomastycznej”. W *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 115–120.
- Rejter, A. 2016. *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Rejter, A. 2019. *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Rospond, S. 1957. *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*. Wrocław: WTN.
- Rudnicka, E. 2021. „Mitologiczne nazwy własne jako źródło dawnych i nowych jednostek eponimicznych”. W *Nazwy własne w języku i społeczeństwie*, red. M. Rutkowski, i A. Hącia. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 243–257.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. 2016. *Neurobiologia nazywania. O anomii własnej i apelatywnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Rutkowski, M. 2007. *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii. Proces deonimizacji*. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Rutkowski, M. 2012. *Słownik metafory i konotacji nazw własnych*. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Rutkowski, M. 2015. „Onomastyka polska w ostatnim ćwierćwieczu”. *Język Polski* 95(1–2): 135–144.
- Rutkowski, M. 2020. „Co bada i czemu służy onomastyka? Kilka refleksji w kontekście nowej humanistyki”. *Prace Językoznawcze* 23(2): 31–41.
- Rutkowski, M. 2021. „O metodzie krytycznej w toponomastyce”. *Onomastica* 65(1): 237–254.
- Rutkowski, M. 2023. „Onomastyka otwarta. Współczesne kierunki rozwoju polskich badań nad nazwami własnymi”. *LingVaria* 18(1): 215–224.
- Rutkowski, M., i K. Skowronek. 2020. *Onomastyczna analiza dyskursu*. Kraków: Wydawnictwa AGH.
- Tałasiewicz, M. 2009. „Nazwy własne a użycie imienne”. *Filozofia Nauki* 2: 143–148.
- Topolińska, Z. 1984. „Składnia grupy imiennej”. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 301–389.
- Ziółkowski, A. 2016. „Odniesienie nazw własnych, intuicje semantyczne i filozofia eksperymentalna”. *Studia Semiotyczne* 30(2): 45–97.